

Лоренс Р. Кляйн, проф.

лауреат Нобелівської премії з економічних наук

ПІВДЕННА І СХІДНА АЗІЯ: ЛОКОМОТИВ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ¹

Розглядаються питання перетворення країн Південної та Східної Азії, передусім Індії та Китаю, на ключову ланку в розвитку сучасної світової економіки. Аналізуються основні чинники, що зумовили таку еволюцію. Вказані процеси розглядаються в контексті сучасної глобалізації, цілей та механізмів міжнародного економічного розвитку, а також теоретичних розробок Рауля Пребіша.

Для мене є великою честю виступати з лекцією у резиденції ЮНКТАД, де зараз за сприяння ООН проводиться наша щорічна конференція Проекту ЛІНК. Моє перше знайомство з ООН відбулося у Лейк Саксес (дуже цікава назва для старої резиденції ООН, де проводилась робота з багатьох різних питань світового масштабу)². Ця перша зустріч була пов'язана з розробкою економічного прогнозу для декількох провідних розвинених країн, а взагалі, протягом багатьох років співробітництва з ЮНКТАД і з Секретаріатом ООН між академічними колами і представниками різних структур ООН існують надзвичайно плідні стосунки, які покращили наше розуміння функціонування всієї світової економіки, а не тільки провідних розвинених країн, як це було, коли я вперше приїхав до Лейк Саксес у початковий період діяльності ООН.

Основні інтереси Рауля Пребіша завжди були пов'язані з використанням знань про функціонування світової економіки для підвищення відносного статусу в ній країн, що розвиваються. З того часу багато що змінилося, і зараз ми тут займаємося оцінкою світових економічних перспектив на час, коли найвищі результати досягаються якраз у країнах, що розвиваються. У останні роки наш підхід до таких зустрічей часто був оснований на думці, що існує один головний локомотив світової економіки. Але ситуація змінилася, і рушійною силою стали Китай і Індія, в той час як економіка Сполучених Шта-

¹ 13-е читання Лекцій на честь Рауля Пребіша в рамках Конференції ООН з питань торгівлі та розвитку. Женева, 2 листопада 2005 р. (Переклад з англ. *Макеева О.В.*).

Рауль Пребіш (Raúl Prebisch, 1901–1986) – визначний аргентинський економіст і міжнародний діяч, колишній директор Економічної комісії ООН для країн Латинської Америки, перший директор ЮНКТАД (1964–1969). Є одним з основоположників нової школи економічної думки в галузі розвитку світового господарства – так званої "структуралістської економіки", співавтор гіпотези Пребіша–Зінгера (1950 р.), яка є основою розробленої в 1960-х рр. теорії економічної залежності. Обґрунтував концепцію поділу світового господарства на "центр" та "периферію", структурно обумовлені механізми погіршення умов торгівлі для менш розвинених країн та привласнення основних вигод від міжнародного поділу праці економічно розвиненим "центром". Ці теоретичні висновки лягли в основу політики імпортозаміщуючої індустріалізації, від підтримки якої, однак, Р.Пребіш у подальшому відмовився на користь таких політико-економічних рекомендацій, як полегшення для країн, що розвиваються, доступу на ринки розвинених країн, розвиток регіональної інтеграції країн "третього світу" та проведення внутрішньо обумовлених, а не зовнішньо індукованих реформ (*Примітка В.Р.Сіденка*).

² *Lake* – озеро, *success* – успіх. – *Примітка перекладача*.

тів гальмується внаслідок дії одразу двох факторів – підвищеної інфляції і обтяжливої війни, неочікувані втрати від якої стають все серйознішими.

Узагальнюючі таблиці розвитку світової економіки (World Summary tables), які готуються для конференцій Проекту ЛІНК, показують, що найвищі темпи зростання зараз характерні для Китаю та Індії, за якими слідують інші країни, що розвиваються, країни з помірно високими темпами розвитку і тільки потім – провідні розвинені країни з незвичайно слабкими показниками зростання. Звичайно, "слабаки" є і серед країн, що розвиваються, а деякі розвинені країни мають непогані показники розвитку. Слід зазначити, що часто тенденції розвитку не мають на меті безпосередньо досягнення високого рівня: здебільшого вони характеризуються вражаючими темпами.

Так, д-р Пребіш у одній з багатьох своїх цікавих робіт, опублікованих у *American Economic Review*, розглядав світову економіку таким чином: він називав розвинені країни *індустріальним центром*, а країни, що розвиваються – *периферією*³, і не виділяв країни з централізованим плануванням економіки в окрему третю групу. Але тепер одна з цих країн (Китай) відіграє роль економічного локомотиву, а Росія є однією з *рушійних сил* світової економіки у тому сенсі, що вона є другим експортером нафти у світі. Взагалі країни з перехідною економікою – включаючи Китай і Росію, але не тільки їх – провели вражаючі економічні зміни і зараз перебувають серед лідерів. Одне з умовних угруповань серед цих країн, яке отримало назву БРІК (*BRIC*), включає Бразилію, яка належить до країн, що розвиваються, а також Індію, Росію та Китай. Можна говорити і про "справжній" БРІК⁴, який охоплює, крім вищезазначених країн, ще й Південну Корею.

У 1959 р. Рауль Пребіш підкреслював роль великої еластичності імпорту відносно рівня доходів для країн периферії, особливо для країн Латинської Америки, у сполученні із низькою еластичністю попиту на імпорт сільськогосподарської продукції у країнах індустріального центру. Щодо виправлення цього дисбалансу, Пребіш вважав, що "... заміщення імпорту ... є єдиним засобом корекції наслідків периферійного зростання..."

У сучасну епоху глобалізації, високих технологій і троїстого поділу світової економіки – на розвинені індустріальні держави, країни з перехідною економікою та країни, що розвиваються, – складається новий і дуже цікавий устрій, за якого, схоже, імпортозаміщення не виглядає правильною відповіддю на питання розвитку. Але, хоча засоби вирішення існуючих проблем і відрізняються від поглядів Пребіша, вони створюють для країн периферії надію саме на такі економічні вигоди, яких Пребіш хотів для країн, що розвиваються. Глобалізація залишиться, ігнорувати її не можна, але теперішній новий порядок можна відрегулювати *мирними* засобами так, щоб він дійсно слугував інтересам розвитку світової економіки в цілому.

³ *Raul Prebisch. International Trade and Payments in an Era of Coexistence: Commercial Policy in the Underdeveloped Countries // American Economic Review. – 1959. – May. – № 49. – P. 251–73.*

⁴ Тут гра слів – англійське слово "brick" (цеглина) складається з п'яти літер, тобто у слові "bric" однієї літери бракує. – *Примітка перекладача.*

Метою країн, що розвиваються, повинно бути виробництво з дедалі вищим вмістом доданої вартості з одночасним підвищенням продуктивності там, де це можливо, навіть у галузях сировинного сектора виробництва, але не тільки в них.

Світова економіка демонструє численні приклади країн з великими досягненнями виробництва у сировинному секторі, яких, однак, було б недостатньо для входження до групи промислово розвинених країн. Я маю на увазі Нідерланди, Данію, Нову Зеландію та інші процвітаючі і багаті країни, для яких характерним є виразне превалювання технічного досвіду у сфері фінансів, морських перевезень та найбільш передових галузях обробної промисловості, а також вищої освіти. Якщо б ці країни зосередились тільки на удосконаленні своєї сільськогосподарської "кваліфікації", це було б зовсім недостатньо для їх перетворення на найрозвиненіші країни, а от те, що вони також змогли виробляти широкий асортимент товарів і послуг і для свого особистого споживання, і для зовнішньої торгівлі, якраз і піднесло їх до рівня світових лідерів за показниками матеріального добробуту.

На минулорічній конференції економістів з країн Латинської Америки і країн Карибського басейну (ЛАК) у Коста-Риці, доповідачі один поперед одного скаржились, що їхні регіони не можуть вийти на світові ринки навіть при ефективному виробництві товарів з високою доданою вартістю. Наприклад, Чилі – країна, яку хвалили за рішучі ринкові реформи, за постачання високоякісних вин у різні регіони світу, за постачання країн Півночі фруктами і овочами з південної півкулі у холодні для північної півкулі сезони і навіть за поставки на світовий ринок значної частки необробленої міді, була охарактеризована одним з чилійських економістів як країна, що неспроможна значно підвищити свій економічний рейтинг без того, щоб нарощувати експорт продукції з більш високою доданою вартістю у своєму вражаючому списку експортних товарів.

Деякі економісти вважають необхідним "інгредієнтом" не заміщення імпорту, а підвищення показника сукупної продуктивності факторів виробництва (СПФВ, *total factor productivity*). У кінці 90-х рр. ХХ ст. Пол Кругман (*Paul Krugman*) з певною далекоглядністю заявив, що "азіатське чудо" – це просто міраж, тому що обсяг виробництва був доведений до великих значень без відповідного підвищення СПФВ. Він частково спирався на роботу Лоренса Лау (*Lawrence Lau*), який також бачив можливість кризової ситуації в Азії після мексиканської кризи 1994–1995 рр., і пізніше розвинув аналіз продуктивності азіатських країн, що розвиваються, за рахунок включення показника СПФВ (у випадках присутності вбудованих показників продуктивності у специфікаціях виробництва). Слід також зазначити, що, коли б деякі країни Азії протягом 1990-х рр. не "прив'язували" так необачно свої валюти до долара США, то, можливо, вони могли б запобігти найгірших проявів кризи. Така їхня політика панувала в той час, коли долар був настільки міцним, що зумовив витіснення їх товарів зі світових ринків через занадто високі ціни. У Латинській Америці Бразилія, що входить до групи БРІК, дійсно може отри-

мати стабільні темпи росту у розмірі більше 5%, якщо вона перестане обмежуватися виробництвом кави, залізної руди, соєвих бобів та помаранчевого соку і наростить зусилля щодо випуску продукції вторинного сектора, як то літаків, автомобілів, комп'ютерів та інших виробів з підвищеною доданою вартістю.

Мексика, Венесуела, Еквадор, Колумбія та інші країни з великими запасами нафти, а також з широкими можливостями екотуризму також могли б вийти на дещо вищі стабільні темпи зростання, але всі вони не повністю використовують свій потенціал.

На Конференції ЛАК у Коста-Риці, дивлячись на економістів з країн цього регіону і слухаючи їхні скарги на те, що вони не досягають достатнього прогресу через свою "прив'язку" до виробництва продукції з низькою доданою вартістю, я терпляче – і даремно – чекав, що хтось згадає про військові витрати. Ніхто з доповідачів не зачіпав цієї теми, але коста-риканські економісти попросили мене виступити наступного дня на тему концепції МИРНИХ ДИВІДЕНДІВ. Я зміг показати істотну різницю між центральноамериканськими країнами, що мають значні військові витрати, і Коста-Рикою, – приймаючою країною Конференції – яка не має регулярної армії, має дуже незначні військові витрати і кращі економічні показники. Але і Коста-Рика для подальшого успішного економічного розвитку і для досягнення ще більш вражаючих результатів повинна робити щось більше, ніж просто продовжувати свою політику низьких оборонних витрат і задовольнятися високими результатами в екотуризмі і у виробництві традиційних центральноамериканських товарів.

А зараз з'явилось нове азіатське диво – це одні з основних учасників групи БРІК – Індія і Китай. Ці країни мають дуже різні профілі економічного розвитку, але обидві досягли вражаючих успіхів. Обидві мають довгу історію співробітництва з учасниками дослідницької діяльності у рамках Проекту ЛІНК, засідання якого зараз і відбувається тут, в Офісі ООН в Женеві, і їх піднесення на вершини рейтингів національної економічної ефективності заслуговує на те, щоб представники міжнародної спільноти стежили за ним, вивчали його, змагалися з ним, захоплювались ним і вітали Індію і Китай з такими досягненнями.

"Китайська Історія". На цей час (2005), немало людей стали свідками успіхів китайської економіки, чимало дослідників їх вивчають, і значна кількість людей в китайську економіку інвестують. Багато хто також має свою інтерпретацію того, що відбувалось з початку реформи у 1978 р., і того, в якому напрямі китайська економіка просувається зараз. Успіхи китайської економіки в своїй основі не вписуються в *концепцію імпортозаміщення*; в останні роки вони стали прикладом *експортоорієнтованого зростання*, але і такий характер економіки не сформувався одразу. На мою думку, справа в тому, що під керівництвом Ден Сяо Піна Китай став розвиватися згідно з концепцією ринкового соціалізму з *китайською специфікою*. Багато спостерігачів і учасників цієї конференції можуть сказати, що ринковий соціалізм –

це поняття-оксиморон; власне, вони так і кажуть. Інші погоджуються, що логіка математичних систем загальної рівноваги може, в принципі, бути метою економічної політики, як це наголошується в економічній літературі 1930-х рр., але без приватної власності буде недостатньо інновацій і логіка такої загальної рівноваги не може бути здійснена на практиці через надзвичайну складність такого завдання, навіть в епоху інформаційних технологій. Моя думка зовсім інша. Я вважаю, що в Китаї, в умовах однопартійності, здійснювалась політика обережного поступового проведення таких економічних змін, як земельна реформа, створення спеціальних економічних зон (із розвитком важливих функцій щодо міжнародної торгівлі), а також відкриття – після культурної революції – освітніх установ (у тому числі установ початкової освіти). Під час проведення цих перших заходів була паралельно вирішена і дуже важлива продовольча проблема. У ході відвідування країни протягом цього періоду було зроблено висновок, що продовольча проблема може бути керованою при щорічному зростанні сільського господарства на 3% і більше. Паралельно з такими заходами проводилась також дуже важлива демографічна політика, яка заохочувала сім'ї мати одну дитину (з деякими винятками).

Наступними кроками у цих поступових перетвореннях стали введення вільного функціонування малих підприємств в обробній промисловості, роздрібній торгівлі і контрольованій державою торговельній діяльності. Важливою рисою цього етапу економічних реформ стала поява малих міських і селищних підприємств (*Town-and-Village Enterprises*), які дуже добре підходили для сезонних видів діяльності у сільськогосподарській економіці. Всі зазначені економічні тенденції аж ніяк не означали безпроблемного покращення. Мали місце посилення інфляційного тиску, демонстрації на Площі Тяньаньмень, але ці збурення були подолані і в тому, що стосується інфляції, повернуті у зворотний бік, і після затримки реформ більше ніж на рік, були здійснені нові реформаційні заходи, такі як інвестиції у створення сучасної інфраструктури. На початку періоду реформ об'єкти інфраструктури були далеко не світового класу. Спочатку навіть кращі з таких об'єктів виглядали старими вже на першому етапі їх експлуатації, але ж через декілька років автомагістралі, мости, будови і об'єкти туристської інфраструктури досягли світового класу. До світових стандартів були доведені також і комп'ютери, лабораторне обладнання і електронні комунікації. Були створені системи попередніх замовлень; літаки стали сучасними; парк легкових і вантажних автомобілів було повністю змінено; дослідницькі лабораторії отримували дедалі краще обладнання. У 1994 р. замість декількох обмінних курсів був запроваджений єдиний валютний курс; високими як для країни, що розвивається, темпами залучались прямі іноземні інвестиції, і почалося реформування фінансової системи. Після отримання статусу постійних нормальних торгових зв'язків (*Permanent Normal Trade Relationship*) з США, Китай був прийнятий до СОТ; і таким чином щорічне поновлення статусу найбільшого сприяння (*Most Favored Nation Treatment*) змінилося постійним статусом.

Економічна політика, спрямована на підтримку зростання, поширилася на західні та внутрішні райони Китаю, які здебільшого віддалені від прибережних районів, що користувалися основною увагою на перших етапах політики розвитку. Зараз робляться нові кроки у бік досягнення певної гнучкості у політиці валютного курсу. Все це є надзвичайно великим економічним проривом порівняно з тим, що мав Китай у період безпосередньо після реформи 1978 р. Зміни є настільки великими в рамках цієї політики поступового реформування, що, оглядаючи пройдений шлях, Китай може побачити, що темпи зростання реального ВВП за понад 25 років становили у середньому від 8 до 10% – видатний кількісний рекорд, і ця позиція і зараз залишається міцною.

Деякі західні економісти вважають, що цей статистичний рекорд насправді є перебільшенням. Я з цим категорично не згоден, не тільки тому, що багато економічно розвинених країн скаржаться на те, що Китай є занадто сильним конкурентом, але ще й тому, що я зробив спробу скорегувати показники інфляції у Китаї з урахуванням швидкого покращення якості життя, і зробив це з тих самих причин (але не тими самими методами), з яких Комісія Боскіна (*Boskin Committee*) у Сполучених Штатах робила корекцію темпів інфляції у США на період початку цього століття. Результатом було те, що, через корегування в бік зниження кривої зростання цін, виходить, що скореговані темпи зростання в Китаї більш ніж на 1,0% перевищують попередні офіційні оцінки.

Під час східноазійської фінансової кризи 1997–1998 рр. у багатьох країнах були великі побоювання, що Китай перехоплює значну частину їх експортних ринків їхнього, що погіршить їхні торговельні баланси і баланси поточних рахунків до кризових позначок. За моїми оцінками, в результаті консолідації китайських обмінних курсів у 1994–1997 рр. китайська валюта у доларовому виразі стала дешевшою, в той час як (що зазначено вище), багато країн Східної Азії прив'язувались до долара і встановлювали таким чином ціни на свої товари, які позбавляли їх ринків збуту. Проте Китай розвивався такими швидкими темпами і мав такий сильний "апетит" на імпортовану продукцію з глобального ринку, що експорт до Китаю, у свою чергу, допомагав цим країнам, а також і латиноамериканським країнам, що дозволяє розглядати Китай як "локомотив", який тягне за собою імпорт із країн-партнерів, включаючи не тільки країни Східної Азії, а також і країни Латинської Америки. Така ж сама ситуація, як і у країнах Східної Азії, пізніше спостерігалась і з підприємствами в так званих "макіладорах" (*Maquiladora*) на американсько-мексиканському кордоні.

Щодо китайського експорту, то темпи його зростання із вступом до СОТ були високими, хоча експорт текстилю стримувався до моменту скасування квот на торгівлю текстильною продукцією. Коли китайський експорт, починаючи з січня 2005 р., заповнив ринки країн-партнерів, у багатьох з них відбулося зниження економічної активності. Потім відбулося деяке зниження експорту, але у багатьох країн і досі залишаються побоювання щодо експансії китайського експорту в цьому секторі.

Малоймовірно, що китайський експорт текстилю або інших товарів буде достатньо стриманий в результаті тиску на обмінний курс у напрямі підвищення вартості китайської валюти. Основною причиною цього є те, що різниця у зарплаті між Китаєм і багатьма його торговими партнерами є настільки значною, що в даний період цей фактор цінової конкуренції, який діє на користь китайського експорту, в багатьох секторах перевищує дію коливань валютних курсів. Згідно з даними щорічника Світового Банку "Індикатори світового розвитку" (*World Development Indicators*) за 2002 р., витрати на робочу силу у Китаї у 1995–1999 рр. становлять 1/40 від рівня США. Існує загальна оцінка, що це дуже велике перевищення зараз зменшилось приблизно до 1/20, і вважають, що воно буде зменшуватись і далі на користь китайських працівників. До того ж, Китай заохочує і підтримує імпорт споживчих товарів шляхом розширення дозволу на туристичні поїздки до зарубіжних країн для мешканців Китаю, а також дозволяє міжнародні валютні перекази у більших, ніж раніше, обсягах.

Коли в Китаї почались реформи і були встановлені дипломатичні стосунки з США, група американських економістів відвідала цю країну для встановлення контактів із своїми китайськими колегами. Я був головою делегації і включив у її склад мого колегу Ірвінга Кравіса (Irving Kravis) з Пенсильванського університету як одного з головних учасників візиту. Ірвінг Кравіс у свій час мав досвід бойових дій у Китаї під час Другої світової війни, а потім він займався *міжнародними порівняннями*, зокрема порівняннями країн світу за показником ВВП на душу населення. Стосовно Китаю першим кроком було ретельно виконане порівняння Китаю з іншими країнами світу станом на 1979 р., а потім проводилось дуже цікаве відстежування *зміни положення* Китаю відносно інших країн. Професор Кравіс одним з перших ініціював обережне обговорення ролі Китаю у світовій економіці. Він встановив реальний ВВП на душу населення у Китаї на 1975 р. на рівні 12,3% від США, що було трохи менше, ніж філіппінський показник (13,2%) і приблизно удвічі більше, ніж індійський (6,6%). Китайські економісти-резиденти країни протестували проти такої оцінки, вважаючи її завищеною, але і в Китаї ця оцінка дала поштовх у напрямі все більшого уточнення методики оцінок кількісних показників. А для американських учених ця оцінка була початком детальних кількісних досліджень економіки Китаю на макrorівні.

У той час як піонерні дослідження професора Кравіса з кількісного вимірювання китайської економіки стосувались макроекономічних аспектів, паралельно з позитивною макроекономічною динамікою в Китаї відбулося дуже важливе досягнення в сфері розподілу доходів. Можна побачити, що сотні мільйонів китайських громадян були витягнуті із стану БІДНОСТІ, що є одним з основних економічних завдань багатонаціональних установ світу.

Знаменним є те, що показник ВВП Китаю, згідно з цифрами професора Кравіса, удвічі перевищував рівень Індії. Індія після Другої світової війни була однією з країн, економіка якої найбільше вивчалася, і не тільки за кількісними економічними показниками, але й за широким спектром соціальних показни-

ків. Попри накопичення значного обсягу знань про Індію, помітне покращення економічних показників у цій країні почалося тільки зовсім недавно. У період проведення китайської реформи, починаючи з 1978 р., між Китаєм і Індією в обох напрямках їздили делегації економістів, які навчались одне у одного; а зараз Індія починає привертати увагу всього світу до своєї власної моделі економічного зростання, і, на мою думку, ця модель є іншою азіатською моделлю і досить відмінною від Китаю, але також дуже успішною.

Протягом довгого часу Індія була жертвою природних сил, які спричиняли періодичні коливання економічної діяльності – це сприятливі і несприятливі мусони. Часові криві галузевого виробництва в Індії показують, що сільськогосподарські кризи часто були пов'язані з низькою активністю у всій економіці, але, починаючи з 1990-х рр., роль стабілізуючої сили під час ускладнень ситуації в сільському господарстві взяв на себе сектор послуг. Індія поступово стала офшорним центром розробки комп'ютерних програм, бізнес-послуг і, нарешті, медичних та оздоровчих послуг, тобто видів діяльності, які не схильні до негайного переходу до кризового стану під дією несприятливих мусонів.

Є багато причин того, чому офшоринг послуг, особливо для Сполучених Штатів, але також і для інших розвинених країн, згладжує наслідки коливань ділової активності у аграрному секторі. Справа в тому, що промисловість може зберігати відносно стабільну ділову активність завдяки деякій підтримці з боку сектора послуг. І це пояснюється стійким характером експорту не тільки бізнес-послуг і комп'ютерних програм, але також і фінансових й медичних послуг. Індійські працівники досягають великих успіхів у такій діяльності завдяки їх володінню англійською мовою і навчанню в наукових і технічних навчальних закладах, які були створені на міцному британському фундаменті. Крім того, як і в Китаї, потужна індійська діаспора, так само як і китайська, вкладає свої ресурси в економіку своєї історичної батьківщини.

Життя в Індії добре відоме своїми бюрократичними тенденціями. Вони залишаються, але були проведені також і важливі реформи, що зробили економіку ефективнішою.

Як і в Китаї, існує значний, хоча й помірніший, розрив у зарплатах з розвиненими країнами. Якщо відношення рівня зарплат у Китаї до американського у 1990-х рр. становило 1/40, то відповідний показник для Індії дорівнював 1/25. У швидко прогресуючому секторі програмного забезпечення цей показник коливається від 1/20 до 1/10.

Ці два азіатських гіганти вражають своєю величезною кількістю населення. Народжуваність у Китаї перебуває під суворим контролем, в Індії – ні, але в кожній з двох країн населення становить більше або близько 1 мільярда осіб. Очікується, що Індія врешті-решт пережене Китай і стане найбільшою у світі за кількістю населення.

У цьому відношенні цікаво розглянути демографічну ситуацію в іншій східноазіатській державі, в Японії. Після Другої світової війни шляхом вільного вибору японські сім'ї віддали перевагу меншій кількості дітей. Ця уста-

новка зберігалась і, при обмеженні імміграції, Японія стала однією з найстаріших країн світу. Це знизило національну норму заощаджень у Японії і частково стало причиною "втраченого десятиліття" 1990-х рр. і повільних темпів зростання у XXI ст. Чи уникне Китай японської пастки? В Індії майбутня демографічна політика ще незрозуміла, але схоже, що вона цим шляхом не піде. В Індії існує проблема ВІЛ-СНІДу, а також можлива вразливість щодо інших азіатських епідемій, але тут немає загрози того, що не вистачить працівників для утримання зростаючої групи населення похилого віку.

Існує економічний фактор, який може обернутися вигодою для Індії, а саме – притік інформаційно-технологічних послуг до внутрішньої економіки. Зараз в Індії сектор програмного забезпечення разом із спорідненими послугами становить зростаючий експортний сектор, щорічний обіг якого вимірюється мільярдами доларів США і продовжує зростати в умовах, коли за кордоном протекціоністські заходи проти такого експорту практично не застосовуються.

Тут для Індії виникає ще одна перспектива, а саме – повернення наснаги в галузі інформаційних технологій до внутрішньої економіки. Індійські політики добре усвідомлюють внесок ІТ-центрів у США у підвищення продуктивності в американській промисловості у 1980-х і 90-х рр. і в новому столітті. Подібні процеси починаються і в Індії, і вони мають перспективи. Водночас в Індії відчутно покращується якість життя.

У назві цієї доповіді згадується Південна і Східна Азія (Індія і Китай), але й інші країни південно-східної і північно-східної Азії після кризи 1997–1998 рр. також демонструють високі показники в економічній сфері і, можливо, вони зможуть реалізувати ті здобутки, про які мріяв Рауль Пребіш, говорячи про периферію, і, можливо, цей процес згодом пошириться і на Латинську Америку. Те саме стосується і багатих ресурсами країн Західної Азії і Північної Африки – якщо ці країни зможуть добре використовувати свої природні ресурси, то вони також досягнуть стабільного економічного добробуту. Щодо більшості країн Африки, то їх шлях для кращого рівня життя буде, безсумніву, складнішим.

У подоланні бідності і в Африці є певні успіхи, але не такого вражаючого масштабу, як у Китаї. Проте, якщо глобалізація повернеться до Африки своєю кращою стороною, то є надія на покращення стану економіки і на цьому континенті – не в найближчому майбутньому і не масового характеру, – але в перспективі це можливо.